

האם התנהגות בלתימוסרית של אישה שוללת את זכותה למזונות?

ערעור 2021-260 – בית-הדין השרעי לערעורים

תאריך מתן פסקהדין: 23.9.2021

כב' הנשיא עבד אלחכים סמארה
כב' הקאדי מוחמד אבו עובייד
כב' הקאדי ד"ר איאד זחאלקה

שרעי אזורי: שרעי באקה אל-ערבייה – תיק 2018-2731

מסגרת נורמטיבית

לפי ההלכה המוסלמית המקובלת על כל האסכולות, תשלום מזונות (נפקת זוג'ה) – הכולל הבטחת דיור ראוי, מאכל ומלבוש – מהווה חובה מהותית של הבעל לאשתו כל עוד מתקיימים ביניהם נישואין כשרים.¹ אישה מאבדת את זכאותה לתשלום מזונות אם היא מוגדרת "מורדת" (נאשז), כלומר, אם היא אינה מצייתת לבעלה ומפרה את חובת הריתוק על-ידי יציאה מבית הנישואין ללא אישורו. פסיקת בתי-הדין השרעיים פירשה בצמצום חובה זו, וכל עוד אישה המשיכה לגור בבית הנישואין או עזבה אותו מחמת עילה שרעית מוצדקת, היא נחשבת זכאית למזונות. פסקדין זה מהרהר אחר הלכה זו, ושוקל אם כשל מוסרי במעשיה של אישה אינו צריך להביא לידי שלילת מזונותיה. פסקהדין נשען על סעיפים 166–172 ר' 2017 לקובץ הדינים השרעיים.²

פסקדינו של בית-הדין השרעי האזורי

בית-הדין השרעי האזורי קבע כי האישה זכאית למזונות אישה חרף חשדותיו של הבעל בדבר חוסר נאמנות מינית שלה. בכך נסמך בית-הדין השרעי על פסיקה מושרשת של

1 על אמות-המידה לקיום נישואין כשרים ראו במסגרת הנורמטיבית לגיליון זה: "המקור ההלכתי לחיוב איש במזונות אשתו בדין המוסלמי".
2 מוחמד קדרי באשא אל-אחכאם א-שרעייה פי אל-אחואל א-שח'סייה עלא מו'הב אבי חניפה אזעמאן (ביירות, דאר אבן חזם 2007) (להלן: קובץ הדינים השרעיים).

בית-הדין השרעי לערעורים³ שלפיה מרדות של אישה השוללת את מזונותיה נקבעת לפי אבן-הבוחרן הבלעדית של מילוי או הפרה של חובת הריתוק (אֶחְתַּבְּאֵס) לבית הנישואין.⁴ דהיינו, טענות האישה להתנהגות בלתי-מוסרית של האישה אינן שוללות את זכאותה למזונות כל עוד היא לא הפרה את חובת הריתוק לבית הנישואין. עם זאת, במסגרת של תביעת בוורות (תחכים לינזאע ושקאק), התנהגות לא-נורמטיבית, ובמיוחד ניאוף, עלולים להביא לידי שלילת זכאותה של האישה למוהר הדחוי.⁵ בית-הדין האזורי הפנה לפיכך את האישה להגיש את התביעה המתאימה ככל שיחפוץ בכך.⁶

הערעור לבית-הדין השרעי לערעורים

שני הצדדים הגישו ערעור על פסק-הדין, והערעורים אוחדו. הדיון שלהלן יתמקד בטענתו של האישה כי בית-הדין האזורי שגה כאשר פסק לאישה מזונות מאחר שהוא לא בדק אם היא מקיימת את חובת הריתוק או נכונה לקיימה. האישה הוסיף וטען כי האישה נואפת, ובכך הפרה את חובת הריתוק ואיבדה את זכאותה למזונות.

פסק-הדין של בית-הדין השרעי לערעורים

בפסק-דין ארוך ומפורט נחלקו דעותיהם של חברי המותב שדן בתיק בשאלת הנפקות המשפטית של כשל מוסרי שנפל בהתנהגות האישה. פסק-הדין נפתח בדעתו של הקאדי מוחמד אבו עובייד; לאחר-מכן מובאת דעתו של הקאדי ד"ר איאד זחאלקה, אשר לא התייחס ישירות לסוגיה שבמחלוקת; ולבסוף מובאת דעתו של הנשיא עבד אל-חכים סמארה, אשר לפי סעיף 6א(ב) לחוק הקאדים, התשכ"א-1961, קביעתו היא ההלכה המחייבת בניסבות אלו.

- 3 ע' (שרעי ערעורים) 5-2019 (אתר בתי-הדין השרעיים (אבד"ש) 11.3.2019); ע' (שרעי ערעורים) 261-1999 (11.4.2000).
- 4 ס' 171 לקובץ הדינים השרעיים, לעיל ה"ש 2, קובע כדלקמן: "המורדת, אשר המרתה את פי בעלה ויצאה מביתו ללא אישורו ובלי צידוק הלכתי, מאבדת את זכאותה למזונות כל עוד היא עומדת במרדה. אם יש לה מזונות קבועים העומדים לגבייה, היא מאבדת גם אותם בשל מרדותה, וכן את חוב המזונות שאינו נובע מצו של הקאדי או מהוראת הבעל". בפסק-הדין יש גם התייחסות לערעור 5-2019, לעיל ה"ש 3, הקובע כי לקות מוסרית אינה שוללת את הזכאות למזונות אישה.
- 5 המוהר הדחוי (אֶל־מְהָר אֶל־מְאַג'ל/אֶל־מְאַח'ר) הוא הסכום שהובטח לאישה בחוזה הנישואין במקרה של גירושין או פטירת הבעל. ראו בעניין זה ס' 81 לחוק המשפחה העות'מאני, 1917.
- 6 יצוין כי גם האישה וגם האישה ערערו על פסק-הדין לבית-הדין השרעי לערעורים (ע' (שרעי ערעורים) 119-2021 וע' (שרעי ערעורים) 135-2021). בית-הדין השרעי לערעורים, בפסק-דין מאוחד, החזיר את העניין לבית-הדין השרעי האזורי על-מנת שידון בטענת הגירושין שהעלתה האישה, מאחר שיש לכך השלכה על זכאותה למזונות אישה. בית-הדין השרעי האזורי דחה את טענת הגירושין והותיר על כנה את פסיקתו בעניין המזונות.

עמדת הקאדי מוחמד אבו עובייד

הקאדי אבו עובייד סבור כי אין לשלול מזונות מאישה כל עוד לא מתקיימת אחת מהעילות המפורטות בסעיפים 166–172 לקובץ הדינים השרעיים,⁷ אשר מרכיבות רשימה סגורה, לשיטתו. מאחר ש"לקות מוסרית" אינה אחת העילות המנויות בסעיפים אלו, היא אינה מהווה עילה לשלילת מזונות אישה כל עוד האישה מקיימת את חובת הריתוק. להלן עיקר הטיעונים שהקאדי אבו עובייד מסתמך עליהם בפסיקתו.

א. המדיניות המשפטית הנוהגת בפסיקת בית-הדין השרעי לערעורים

הקאדי אבו עובייד פותח את פסק-דינו בסקירת פסקי-הדין המרכזיים שניתנו בבית-הדין השרעי לערעורים בסוגיה הנדונה, אשר קבעו שוב ושוב כי לקות מוסרית של אישה אינה יכולה להוות עילה לשלילת מזונותיה כל עוד היא מקיימת את חובת הריתוק לבעלה. עם זאת, הוא מכיר בכך שהתנהגות בלתי-מוסרית של האישה, אם הוכחה, יכולה להוות עילה לגירושין ולשלילת המוהר הדחוי, ובמקרים מסוימים – במסגרת תביעת גירושין – הבעל יכול אף לטעון לפקיעתו של חוב המזונות. כך נקבע, למשל, בפסק-דין 2007-276:

כאשר מנה את הנשים שאינן זכאיות למזונות בסעיפים 166–172 לקובץ הדינים השרעיים, שתק המחוקק החכם ולא מנה בתוך כל אלה את בעלת המוסר הלקוי, אולם הוא לא התעלם ממנה והזכיר אותה בסעיף 201 לקובץ האמור. נראה שהמחוקק ביקש לא להותיר את אותה אישה תלויה ללא פתרון. במקרה שהבעל אינו יכול עוד לדור עימה בכפיפה אחת בשל רוע מידותיה, עליו לשחרר אותה [כלומר, לגרש אותה], שאם לא כן [כל עוד היא מרותקת לבית] עליו לשאת במזונותיה תמורת מחויבותה אליו (מחויבות פסיקתית או בפועל). סעיף 201 מאשר קביעה זו, ומבהיר כי הכלל הוא שהאישה זכאית למזונות. אם הוכח כי יש עילה לגירושין בשל לקותה המוסרית, אראז רשאי הבעל [במסגרת תביעת גירושין] לטעון לפקיעתו של חוב המזונות.⁸

פסק-דין 1999-261 קבע הלכה דומה:

האשמת האישה בבגידה על-ידי הבעל אינה טענת הגנה [בתביעת מזונות]. הנתבע אינו יכול להתגונן באמצעותה נגד התביעה, אלא לטעון לעילה לגירושין או להתרת הקשר הזוגי. יתרה מזו, למרידה המפקיעה את החיוב במזונות יש הגדרה ברורה בדין השרעי, ומאומה לא הוכח לפני בית-הדין

7 קובץ הדינים השרעיים, לעיל ה"ש 2.

8 ע' (שרעי ערעורים) 2007-276 (27.3.2007).

בהקשר זה. לפיכך אנו סבורים כי הגנת הנתבע שלפיה לתובעת אין זכאות בשל לקותה המוסרית – אינה מקובלת.⁹

לגישתו של הקאדי אבו עובייד, הגדרת המרידה לעניין סעיף 171 לקובץ הדינים השרעיים¹⁰ מפורטת באותו סעיף, ואין לחרוג מהגדרה זו. אסור לקאדי להטמיע פירוש או תוספת המבטלים את המשמעות הבסיסית הגלויה של הטקסט החקיקתי, שאם לא כן הוא שם עצמו במקום המחוקק ומחליף את דעת השלטון – דבר המהווה חריגה מסמכותו של הקאדי הממונה.

מן המקובץ עולה כי התנהגות מוסרית לקויה, מכל סוג שהוא, אינה מפקיעה את חובת הריתוק ואינה שוללת את זכאותה של האישה למזונות. תרופתו של האיש תימצא בהגשת תביעת גירושין נגד האישה בגין התנהגותה, אם יחפוץ בכך. הרי הבעל אינו יכול להחזיק באשתו ללא גירושין, מצד אחד, ולסרב לזון אותה בתואנה שהוא סילק אותה מבית הנישואין בשל רוע מידותיה, מצד אחר.

ב. "לקות מוסרית" היא מונח רחב ומעורפל אשר מהווה פתח לפרשנויות שונות ולא-מדויקות ועלול להביא לידי התמשכות ההליכים בתביעה למזונות אישה

לדעתו של הקאדי אבו עובייד, לקות מוסרית, ניאוף, איציות וכדומה הם מונחים רחבים המחייבים הגדרה מדויקת כדי שתהיה להם משמעות משפטית. הכלל הוא שההלכה צריכה להיות ברורה, על-מנת שהחייב במצוות ידע מהן זכויותיו וחובותיו. למשל, חלק מהאנשים סבורים כי שימוש בנרגילה על-ידי אישה הוא בלתי-מוסרי, ואילו אחרים רואים בכך דבר שגרתי ונפוץ. גם המונח "ניאוף" כשלעצמו אינו מבואר, ולכן לא ראוי שהאשמה כללית מסוג זה, שאינה מבוררת, תפקיע את הזכות למזונות.

נוסף על כך, הכרה בלקות מוסרית כעילה לשלילת מזונות עלולה להכביד את הליך פסיקת המזונות לאישה המרותקת לביתה, בהעמיסה דיונים ראייתיים מקיפים, שיגרמו בהכרח להתמשכות ההליכים המשפטיים.

ג. אין להקיש מסעיף 201 ולהרחיב את המונח מרידה (נושז) מעבר לעילות המנויות בסעיף 171

הקאדי מותח ביקורת על הניסיון להקיש מסעיף 201, שעוסק בגירושין בשל לקותה המוסרית של האישה, ולהוסיף לסעיף 171 עילה נוספת (לקות מוסרית) לשלילת מזונות האישה. לדעתו, מדובר בהיקש שגוי משום שסעיף 201 שנוי במחלוקת בין האסכולות השאפעית והחנפית, ולכן יש להימנע מלהסתמך עליו בתביעות מזונות.

9 ע' 1999-261, לעיל ה"ש 3.
10 קובץ הדינים השרעיים, לעיל ה"ש 2.

הקאדי איאד זחאלקה

הקאדי זחאלקה לא נכנס למחלוקת בין קביעתו של הקאדי אבו עובייד לקביעתו של הנשיא סמארה (ראו בהמשך). הוא סבר כי יש מקום לקבל את הערעור, מאחר שלדעתו היה על בית-הדין האזורי לדון בטענת ההגנה שהעלה האיש בדבר יציאת האישה מבית מגוריה ללא סיבה מוצדקת, באשר אם יתברר כי היא נכונה, יהא בכך כדי לשלול את זכותה של האישה למזונות. אילכך סבר הקאדי זחאלקה כי יש לבטל את פסק-דינו של בית-הדין השרעי האזורי, ולהחזיר אליו את התיק כדי שידון בטענות ההגנה של האיש. אם יידחו טענות ההגנה של האיש, אזי יעמדו לפני בית-הדין השרעי האזורי טענותיה של האישה בדבר חוקיות יציאתה מהבית, וכדי לשקול אותן יהא על בית-הדין להנחות את האישה להציג ראיות נוספות התומכות בטיעוניה.

הנשיא עבד אל-חכים סמארה

הנשיא סמארה פותח את הצגת עמדתו באמירה שהוא מודע לפסיקה שהשתרשה בבית-הדין השרעי לערעורים במרוצת השנים שלפיה אין לשלול מאישה זכאות למזונות בשל לקות מוסרית. לדעתו, הנסיבות השתנו בזמננו, והוא מלין על כך שלקות מוסרית ואינאמנות מינית, על כל צורותיהן הנלוות, נהיו חזון נפרץ בדורנו, וניכר שאין כמעט ריסון דתי בקרב האנשים. לדבריו, אנו עדים כיום לניוון מוסרי מצער ולהתרופפות קשה של הערכים, ושינוי העיתים מצריך את שינוי ההלכה ומחייב את בית-הדין לשוב ולפרש בהרחבה את ההגדרה של אישה מורדת.

הנשיא מציין כי המונח המשמש בקוראן לתיאור אישה מורדת הוא "נשוא", שמשמעותו היא הימנעות של האישה מציות לבעל או "עזות-מצח" שלה כלפיו אשר פוגעות בחיים המשותפים של בני-הזוג. בהקשר זה הוא מבהיר כי הסכם הזוגיות בנוי על חובות של כל אחד מבני-הזוג כלפי רעהו: הבעל מצווה לכבד את האישה ולדאוג למזונותיה, וזאת בתמורה להתמסרותה וציותה לו, אשר באים לידי ביטוי בריתוקה לבית הנישואין. המזונות הם לפיכך חלק מ"תן וקח" בין הבעל לאישה, כך שאם האישה חורגת מגדרה של התמסרות זו, היא נענשת בשלילת המזונות.

לתפיסתו של הנשיא סמארה, אין זה סביר שבעוד שיציאת אישה מבית הנישואין לבית הוריה ללא הצדקה תהפוך אותה למורדת ותשלול ממנה את הזכאות למזונות, ניאוף עם אדם זר – שהוא מעשה חמור בהרבה – לא ייחשב מרידה השוללת את זכאותה למזונות. הוא קובע לפיכך כי הגיעה העת להרחיב את גבולותיו של מושג המרידה (נושוא) כך שיכלול גם ניאוף, בין בדיבור ובין במעשה. לתפיסתו, אין דרך לראות אישה הנוהגת בפריצות מוסרית – דהיינו, נואפת או מקיימת קשר אסור עם גבר זר – כאישה המגלה מסירות לבעלה ומקיימת לכאורה את חובת הריתוק. אדרבה, ניאוף נשי, בגוף או בדיבור, מהווה את הצורה החמורה ביותר של מרידה. התנהגות כזו מביאה בהכרח לידי סלידה של האיש מאשתו, אשר מונעת אותו בפועל מלקיים עימה יחסי אישות. מעשה כזה של מרידה מוביל בהמשך לאובדן האמון ולקריסה של היציבות המשפחתית ושל החברה בכללותה.

הנשיא סמארה מתייחס לסעיפים 166–172 לקובץ הדינים השרעיים,¹¹ הקובעים באילו נסיבות אישה מוסלמית אינה זכאית למזונות, ומבהיר כי אין מדובר ברשימה סגורה, אלא יש לכלול בה גם התנהגויות שיש להן תוצאה של מרידה. הוא ממשיך ומספק פרשנות מרחיבה להוראות סעיף 201 לקובץ הדינים השרעיים,¹² אף שסעיף זה נמצא תחת הפרק "חוב המזונות", ולא תחת הסעיף "נשים שאינן זכאיות למזונות". לשון סעיף 201 היא כדלקמן:

המזונות שנקבעו במשפט או בהסכמה ללא צו שופט מתבטלים עם מות אחד מבני-הזוג, אך הם אינם מתבטלים בגירושין, אלא אם כן התברר שהגירושין היו בשל התנהגות נפסדת של האישה.

הסעיף קובע כי אישה שהתגרשה עקב לקות מוסרית אינה זכאית לקבל מזונות שטרם נגבו. מכך הנשיא מקיש כי אישה שפעלה באופן בלתי-מוסרי מאבדת את זכאותה למזונות – בין שכבר נפסקו כאלה על-ידי בית-דין ובין שטרם נפסקו. לשיטתו של הנשיא סמארה, השכל הישר מורה כי כשל מוסרי, דוגמת ניאוף, מהווה הפרה מהותית של חובת הריתוק (אֶחְתָּבָאס), ועל-כן במקרה של תביעת בורות לצורך גירושין הוא יביא לידי איבוד זכותה של האישה למוהר הדחוי (כולו או חלקו), ובמקרה של תביעת מזונות הוא יביא לידי שלילת המזונות, לפחות לתקופה מסוימת. הנשיא תומך את קביעתו זו בסעיף 212 לקובץ הדינים השרעיים,¹³ המונה את חובותיה של האישה המוסלמית:

לבעל שמורה הזכות שאשתו תציית להוראותיו החוקיות, תהיה מרותקת לבית הנישואין לאחר תשלום המוהר המייד, לא תצא ממנו אלא באישורו, תקיים עימו יחסי אישות אם אין מניעה חוקית לעשות זאת, תשמור על צניעותה, ולא תמסור את רכושו לאחר שאינו זכאי לכך.

לאור כל זאת קובע הנשיא סמארה כי אישה אשר פועלת בלקות מוסרית חמורה עד כדי בגידה בגוף וברכוש היא בגדר מורדת בבעלה, ולכן הוא מורה על ביטול פסק-דין המזונות והשבת התיק לבית-הדין השרעי האזורי לשם בירור טענות הבעל בדבר ניאוף האישה.

סיכום ומסקנות

פסק-דין זה, שניתן בשנת 2021, חולל מהפכה רגריסיבית באשר לזכויות נשים בתחום של דיני מזונות אישה. עמדתו של הנשיא סמארה קיבלה תוקף מחייב בהתאם להוראות סעיף 6א(ב) לחוק הקאדים, הקובע כי במקרה של חילוקי-דעות בין הקאדים ובהעדר רוב לעמדה מסוימת, עמדתו של הנשיא היא הקובעת.

11 ש.ם.
12 ש.ם.
13 ש.ם.

פסקהדין סטה במודע מההלכה הפסוקה של בית־הדין השרעי לערעורים, שעל־פיה די בקיום חובת הריתוק על־ידי האישה להקים זכאות למזונות, ואין נפקא מינה כיצד היא התנהגה.¹⁴ מעתה ואילך, כל אימת שיוכיח האיש כי נפל פגם מוסרי בהתנהגותה של האישה, הוא עשוי להתפרק מחובתו לזון אותה. לטענתו של הנשיא סמארה, שינוי ההלכה הכרחי לנוכח ההידרדרות המוסרית של נשים בחברה המוסלמית – הידרדרות המחייבת את בית־הדין השרעי לנקוט פעולה ו"לקנוס" אותן אם הן אינן עומדות באמות־המידה המוסריות המצופות מרעיה מוסלמית ראויה. מטרתה של מדיניות שיפוטית זו היא להרתיע נשים מלהתנהג באופן בלתי־מוסרי.

14 ראו שם; ע' (שרעי ערעורים) 267-2006 (25.3.2007); ע' (שרעי ערעורים) 231-2020 (אבד"ש 11.11.2020).